

Recenze monografie Charvát, J., Kuřík, B. a kol. (2018): *Mikrofon je naše bomba. Politika a hudební subkultury mládeže v postsocialistickém Česku*. Praha: Togga. ISBN: 978-80-7476-137-9, 420 stran.

Václav Walach
Ústav politologie, Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy

Subkultury mládeže představují v tuzemském kontextu již relativně ustálený předmět sociálně-vědního výzkumu. Ve studiu vztahu subkultur a politiky dlouhodobě dominoval politologický přístup, spojovaný především se zaměstnanci¹ katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, kteří měli tendenci mládežnické subkultury, ve větší či menší míře, studovat v souvislosti s politickým extremismem (např. Mareš 2003; Mareš, Smolík a Suchánek 2004; Smolík 2006, ale též Kupka 2008 a Kupka, Laryš a Smolík 2009). Později, v posledních zhruba deseti letech, se zformoval přístup, jenž si klade mnohem širší cíle a často je psán z explicitně deklarované pozice někdejších i stále aktivních členů zkoumaných subkultur. Pomineme-li množství bakalářských a diplomových prací, je to zásluha autorů čerpajících zejména z oborů sociologie, antropologie a soudobých dějin (např. Císař a Koubek 2012; Daniel 2016; Kolářová 2011; Koura 2016; Novotná a Heřmanský 2014). Spektrum témat, jimiž se autoři tohoto „nového“ proudu zabývají, je poměrně široké. Politické projevy subkultur, včetně násilí, stále patří mezi ně, aniž by se však jejich analýza omezovala na vyhodnocování či předpokládání jejich „rizikovitosti“ (srov. Smolík 2010: 44–48).

Kniha *Mikrofon je naše bomba. Politika a hudební subkultury mládeže v postsocialistickém Česku* autorského kolektivu vedeného Janem Charvátem a Bobem Kuříkem představuje v tomto ohledu zatím nejambicióznější pokus se se vztahem politiky a subkultur mládeže vypořádat. Ambicióznost přitom netkví pouze ve snaze prozkoumat politiku na případových studiích hudebních subkultur mládeže, které „byly dlouhodobě výrazné z hlediska vztahu k politice a u nichž již existuje i v českém kontextu odborná literatura“ (s. 56). Týká se to

¹ Celý text je psán generickým maskulinem, aniž by to znamenalo, že by se týkal pouze mužů, a o to méně, že by byl určen pouze mužskému publiku.

především snahy o vytvoření analytického rámce, který by velmi různorodé konceptualizování politiky v dosavadním výzkumu subkultur protřídil, sjednotil a tím posílil analytickou kapacitu subkulturní teorie v této důležité oblasti.

Přestože budu mít níže k recenzované knize určité výhrady, celkově její vznik vítám, a to právě díky vypracování výše uvedeného rámce. Jedná se o velmi cenný příspěvek k teorii hudebních subkultur mládeže, mající potenciál k využití v různých národních či transnacionálních kontextech a tím i k rozvoji celé disciplíny – samozřejmě za předpokladu, že bude představen a *rozpracován* nejen v českém odborném časopisu (srov. Kuřík, Slačálek a Charvát 2018), ale také v některém z těch anglicky psaných. Slovo „rozpracován“ bylo v předchozí větě zdůrazněno ze dvou důvodů. Jednak jím chci upozornit na zpřesnění analytického rámce, které bylo provedeno ve zmíněném článku publikovaném v Sociologickém časopise po vydání monografie. Jednak jím chci vyjádřit své přesvědčení, že je stále kam se v tomto ohledu možno posunout.

Předkládaná recenze se specificky soustředí na čtyři témata. Zaprvé se jedná o konceptualizaci politizace a politiky coby výchozích konceptů bádání autorského kolektivu. Dále se věnuje otázce propojení teorie s empirickou analýzou v případových studiích uvedených v recenzované monografii, respektive vztahu mezi její úvodní kapitolou a těmi zbývajících. Třetí téma se týká problému, který v této recenzi nazývám jako subkulturní psaní. To podle mého názoru poznamenává český výzkum hudebních subkultur mládeže jako takový, a proto se jím zabývám extenzivněji. Posledním tématem je etická a metodologická rovina výzkumu subkultur, jež je v recenzované knize reprezentována vytvořením dichotomie kriminalizujícího a nekriminalizujícího přístupu k výzkumu mládežnických subkultur.

Cílem této recenze tedy není vyličení obsahu celé publikace ani přestavení všech závěrů, a to ať už na úrovni monografie, nebo jednotlivých kapitol. Spíše je pojata jako dialog s autory, což se promítá i do jejího rozsahu, který odpovídá spíše studii či eseji než recenzím běžně zveřejňovaným v odborných časopisech. Na jejich stránkách se diskuse mezi českými sociálními vědci obecně vede spíše v omezené míře. Kniha Mikrofon je naše bomba představuje dostatečně dobrý důvod k tomu, aby se to alespoň v jedné výzkumné oblasti trochu změnilo.

Konceptualizace politizace/politiky

Zkoumání politiky v subkulturních studiích je tak rozmanité jako chápání politiky samo. Kuřík, Ondřej Slačálek a Charvát k této výzkumné orientaci přispívají tím, že se pokoušejí dosavadní přístupy k výzkumu politiky v kontextu hudebních subkultur mládeže systematizovat. Činí tak prostřednictvím vytvoření analytického rámce, jehož představení je vyhrazena úvodní kapitola. Analytický rámec zahrnuje pět „vrstev“ či „dimenzí“ politiky. Autoři je nazývají jako politizaci subkulturním stylem, politizaci represivní mocí, politizaci každodenního života, politizaci vnitřní dynamiky a politizaci k organizovanosti. Tyto dimenze budou nejprve popsány a následně reflektovány s poukazem na jejich nedostatečné či chybějící definování.

Politizace subkulturním stylem se inspiroje v Hebdigově (2012) textu *Subkultura a styl* a obecně v přístupu birminghamského Centra pro soudobá kulturní studia, jakož i jejich

postsubkulturní kritiky. Zatímco Centrum přistupovalo k (vybraným) subkulturám (dělnické) mládeže jako bytostně politickým a jejich rezistenci vůči dominantní společnosti a trhu hledalo ve vizuální sebe prezentaci jejich příslušníků (viz spínací špendlík u punkerů), autoři spojování s postsubkulturním obratem tento přístup problematizovali s poukazem na hédonismus a touhu po autentickém prožitku na straně jednotlivých příslušníků subkultur. Navzdory této kritice zůstává dynamika vytváření specifického stylu (nejen v odívání) pomocí manipulace se symboly a jeho následná snaha o kooptaci prostřednictvím komodifikace pro řadu subkultur významná, a tak je reflektována také Charvát, Kuříkem et al.

Politizace represivní mocí odkazuje k rámování subkultur jako nebezpečného či (přínejmenším potenciálně) rizikového společenského problému. Ať už se jedná o koncept morální paniky, anebo politického extremismu, respektive ať už toto rámování obstarávají média, akademici, či byrokraticko-policejní složky státu, jedná se o politizaci vznikající v interakci subkultur s jinými aktéry či obecně společností, potažmo zcela mimo tyto subkultury, což však neznamená, že by je to nijak neovlivňovalo. Jak autoři sami zmiňují (s. 31), studování dopadů označování subkultur za nebezpečné/rizikové na aktivity jejich členů či jejich sebepojímání představuje jedno ze zásadních výzkumných témat.

Politizace každodenního života, jak upozorňují autoři také v článku v Sociologickém časopise, svým zacílením na praktiky členů subkultur a problematiku komodifikace, která se je snaží zpeněžit a tím zbavit politického charakteru, připomíná v mnohém politizaci subkulturním stylem. Spíše než o vizuální (sebe)stylizaci se však v tomto případě jedná o životní styl, každodenní jednání a vynalézání nových způsobů existence a sebe sama. A spíše než tradici výzkumu hudebních subkultur mládeže využili autoři v tomto případě sociologii sociálních hnutí a antropologii rezistence a protestu, respektive jejich styčné plochy charakterizované koncepty prefigurativní politiky a kritiky kontrakultury. Prefigurativní politika staví na „myšlence zavádění osvobozených, a tedy autonomních sítí tady a teď“ (s. 33), což se v subkulturním kontextu projevuje například zakládáním „vlastních“ klubů, vydavatelství či nahrávacích studií, obsazováním veřejných či soukromých prostorů, sdílením statků nad rámec směny či dodržování určitých principů ve spotřebě (veganství, komunitní zahrádky či recyklace). Kritika kontrakultury tuto představu politiky jakožto proměny každodenního života obviňuje z falešného radikalismu, když tvrdí, že toto nahrazování politiky etikou nepředstavuje výzvu statu quo, ale naopak je jeho pokračováním jinými prostředky.

Politizace vnitřní dynamiky si všímá ustavování a reprodukce hierarchií a mocenských vztahů mezi členy hudebních subkultur mládeže. Zatímco birminghamské Centrum pracovalo se subkulturami jako homogenními celky, součástí postsubkulturního obratu bylo upozorňování na existenci nerovností uvnitř subkultur. Kuřík, Slačálek a Charvát rozeznávají dva typy nerovností. Ten první je specifický pro konkrétní subkulturu a má povahu nerovné distribuce subkulturního kapitálu, spočívajícího ve vlastnictví uznávaných desek, znalostí subkulturní historie, vhodných stylů tance či slangu. Druhý typ nerovností je naopak příznačný pro společnosti, v nichž subkultury existují, a lze jej vyjádřit tradičními kategorie sociální stratifikace, jako jsou věk, pohlaví, třída či etnicita.

Konečně politizace k organizovanosti se týká vztahu mezi subkulturami a politickými organizacemi, a sice jak těmi tradičními (politické strany, odbory), tak těmi relativně pozdějšími, mimoparlamentními (nová sociální hnutí). Právě do této kategorie spadá dříve převládající studování propojování krajní pravice a skinheadů, potažmo krajní levice a pun-

kerů, které tolik zaměstnávalo „brněnské politology“.

Toto vymezení jednotlivých „politizací“ jsem do značné míry přejal z výše zmíněného článku Roviny politizace ve výzkumu hudebních subkultur mládeže (Kuřík, Slačálek a Charvát 2018), protože v knize samotné je zpracováno nedostatečně. Autoři v ní sice poukazují na konkrétní texty či diskuse, které za identifikací jednotlivých dimenzí stály, avšak vymezují je spíše opisem, než aby je jednoznačně definovaly. Spolu s určitějším popsáním dimenzí byla v časopisecké studii věnována větší pozornost depolitizaci jakožto konceptuálnímu protikladu politizace, které společně označují proces, jímž se určité téma stává či přestává být politickým problémem. De/politizace přitom není podle autorů záležitostí pouze tradiční politické arény s politickými stranami soupeřícími o volené pozice, ale také různých způsobů převážení forem a stylů života, kterých se účastní další aktéři (menšiny, studenti či subkulturní mládež) se specifickými organizačními prostředky a repertoáry jednání.

Naopak negativem přetrvávajícím v článku je chybějící vymezení politiky jako takové. Sama dichotomie politizace a depolitizace odkazuje k procesu kvalitativní změny, kdy určité téma prochází z jednoho stavu do druhého, případně se posouvá z jedné „sféry“ či „dimenze reality“ (Kuřík, Slačálek a Charvát 2018: 783) do druhé. Z toho důvodu tato dichotomie nezbytně předpokládá rozlišení mezi politickým a nepolitickým. Otázka konceptualizování politiky tedy nesouvisí ani tak s určením hranic, kde politické začíná a kde končí, jako spíše s určením toho, čím přesně se tyto stavy či sféry navzájem odlišují. Odpověď na tuto otázku nám autoři zůstali dlužni, a to navzdory tomu, že se sami v názvu monografie i ve své hlavní výzkumné otázce odvolávají právě na politiku, nikoli politizaci. Je-li hlavním příspěvkem recenzované publikace (či alespoň její první kapitoly) vytvoření analytického aparátu, lze postihnoutí rozdílů mezi politickým a nepolitickým považovat za klíčové. Jednak bez znalosti rozdílů mezi politickým a nepolitickým riskujeme, že se naše pojetí politiky stane natolik extenzivním, až se stane takřka všezahrnujícím, což významně omezí, pokud ne rovnou zcela neeliminuje analytickou hodnotu tohoto pojetí. Jednak nebudeme-li vědět, co mají jednotlivé dimenze politizace společného, možná v budoucnu přehlédneme některé nové způsoby politizace, které dosud nebyly identifikovány.

Kromě politiky by pak bylo vhodné vymezit i pojmy jako „politické obsahy“ (s. 12), „politické kontace“ (s. 14) či „politično“ (s. 15), jejichž užívání napříč textem přinejmenším vyvolává otázku, zdali se jimi myslí totéž, co politikou nebo politizací, anebo se vztahují k něčemu trochu jinému.

Propojení teorie s analýzou empirie

Když jsem se výše zmiňoval o hlavní výzkumné otázce, měl jsem na mysli tuto: „O jak různých věcech se mluví a jaké otázky jsou pokládány, když se v hudebních subkulturách mládeže zkoumá politika?“ (s. 14–15). Ačkoli by tato otázka mohla být dozajista vztažena na knihu jako celek, sami autoři ji používají výhradně ke stanovení cíle úvodní kapitoly. Přísně vzato tedy recenzovaná monografie žádnou hlavní výzkumnou otázku nemá. Zato jednotlivé kapitoly, šest případových studií následujících hned po úvodu, jich mají často hned několik, byť je lze všechny podřadit pod záměr „přispět k popsání různorodosti, sporů i proměn a hybridů subkulturních politik tak, jak jsou utvářeny v různých časech a prostorech postsocialistického Česka“ (s. 349).

Charvátova kapitola „Skinheads: permanentní souboj o jméno“ se ptá, „jakým způsobem dochází k vymezování se jednotlivých frakcí skinheadské subkultury vůči ostatním skinheads,“ respektive kdo je podle těchto frakcí „skutečný skinhead“ (s. 63). Petra Kumová usiluje v kapitole „DO IT YOURSELF TOGETHER. Ideologie a aktivismus české hc/punkové scény“ o rekonstrukci ideologie hardcore/punku, přičemž si klade čtyři výzkumné otázky, jejichž prostřednictvím chce zachytit proměnu vybraných témat v této ideologii, jejich vnímání a rétoriky nositelů této ideologie, místa těchto témat v jejich aktivitách, včetně těch politických, a v neposlední řadě vztah mezi individualismem dominantní společnosti a individualismem hc/punku, projevujícím se v důrazu na autonomii a přístup Do It Yourself (DIY) (s. 112).

Punkem, konkrétně tzv. rožnovskou školou punku sdruženou kolem již neexistujícího klubu Vrah v Rožnově pod Radhoštěm, se zabývá také Kuřík. V kapitole „Člověk-chyba z Vraha: existenciální revolta punkem v čase ‚mrtvých havlů‘“ odpovídá na otázku: „Jakým způsobem, respektive na jakých základech se zkoumaný Vrah snaží oživit možnost punkového vzdoru „po konci historie?“ (s. 162). Dále nicméně upřesňuje, že mu jde o zachycení přístupu kolem kapel Telefon, Co-Ca a Výbor veřejného blaha, které mají reprezentovat pouze část studovaného uskupení.

„Jaké různé podoby squattingu fungovaly v podmínkách postsocialistické metropole? Jaké podoby squattingu byly dlouhodoběji úspěšné a proč? Jaké různé podoby politiky se v pražském squattingu projevovaly? Jaký byl vztah squatů k subkulturám?“ (s. 213). Toto jsou otázky, na něž chce poskytnout odpověď kapitola „Obsad' a žij: squatting a politika každodennosti v Praze“ Arnošta Nováka. Pro kapitulu „Příběh Czechteku: lze uniknout morální panice?“ Slačálka je příznačné tázání se, do jaké míry „mohla stigmatizovaná subkultura skutečně vzdorovat (morálním panikám, moje pozn.), jaké spojení mohla nacházet a jaké důsledky na ni morální panika měla?“ A dále: „Jaké zdroje legitimacy mohly různé strany sporu mobilizovat a co to vypovídá o diskurzivním klimatu v postsocialistickém Česku?“ (s. 267).

Poslední z případových studií má komparativní charakter. Marta Kolářová a Anna Oravcová v kapitole „Gender a subkultury: prosazování žen v punku a hip hopu“ srovnávají, jaké strategie uplatňují ženy „k prosazení se v mužsky dominovaných subkulturách, konkrétně v punku a hip hopu“ (s. 302). A pro úplnost dodejme, že rovněž i závěrečná kapitola sleduje více cílů, které jdou za rámec prostého shrnutí výše závěrů z případových studií. Přitom přinejmenším analýza subkultur optikou konceptu hegemonie by mohla tvořit samostatnou studii, pokud by pochopitelně byla ještě více rozpracována.

Upozadění jedné hlavní výzkumné otázky ve prospěch mnoha dílčích otázek koresponduje s pojetím, kdy případové studie nemají být „pouhou ilustrací“ (s. 55) analytického rámce, nýbrž mají „přispět k plastičtějšímu vidění možných přístupů k analýze politiky v hudebních subkulturách mládeže“ skrze sledování „vlastní problematiky“ (tamtéž). S tím vším lze souhlasit, zároveň se ovšem nemožno zbavit dojmu, že ono sledování vlastní problematiky celkově převážilo nad společným cílem spočívajícím v aplikování vypracovaného analytického rámce na empirické případy. Tím nemá být řečeno, že by se případové studie vztahu politiky a subkultur vůbec netýkaly. Co v nich však absentuje anebo je přítomno pouze okrajově, to je analytická práce, jež by rámec a jeho dimenze explicitně využívala při zodpovídání stanovených otázek. Zčásti je tento nedostatek kompenzován v úvodní kapitole informací, kterou politizací se zabývá která případová studie a v jaké míře (viz tabulku níže), a shrnující

analýzou prezentovanou v závěrečné kapitole. Tento přístup nicméně nemůže konkurovat vlastnímu používání dimenzí jako analytických konceptů přímo v textech studií – už jenom proto, že by čtenář získal jasnou představu, které pasáže se týkají přesně které politizace.

Tabulka: Pokrytí dimenzí politizace případovými studii

	Politizace stylem	Politizace represivní mocí	Politizace každodenního života	Politizace vnitřní dynamiky	Politizace k organizovanosti
Skinheads: permanentní souboj o jméno	+	x	x	++	x
DO IT YOURSELF TOGETHER. Ideologie a aktivismus české hc/punkové scény	x	+	++	++	+
Člověk-chyba z Vraha: existenciální revolta punkem v čase „mrtvých havlů“	x	x	++	+	x
Obsad' a žij: squatting a politika každodennosti v Praze	x	+	+	+	+
Příběh Czechteku: lze uniknout morální panice?	+	++	x	+	x
Gender a subkultury: prosazování žen v punku a hip hopu	x	x	x	++	x

Větší propojení teoretické části s tou empirickou by navíc autory studií mohlo dovést k novým poznatkům, a sice dvojího typu. Pokud by byl analytický rámec více zapojen do analýzy tak, že by přímo ovlivňoval analýzu prováděnou ve studii, mohlo by to autorům pomoci dosáhnout hlubšího porozumění zkoumaných fenoménů. V současné podobě jsou jednotlivé kapitoly zaměřeny spíše široce, což se ostatně odráží již v množství pokládaných výzkumných otázek.

Velká škoda to je hlavně v případě Novákovy kapitoly přicházející s konceptem subkulturní kolonizace, čímž se má na mysli situace osvojení squattingu hudebními subkulturami mládeže či spíše jeho přisvojení si, a to na úkor jiných aktérů jako například hnutí za práva nájemníků, které v zahraničí tuto praxi rovněž využívá. I když Nováková kapitola přímo staví na tezi, že „různé subkultury, zpočátku především punk, ale později i freetekno, dodávaly squatům kulturní obsahy, rezervoár účastníků a ‚kulturní kapitál‘, čímž však zároveň přispívaly k jejich izolaci, k reprodukci vzorců jednání a chování, které squaty spíše zapouzdřovaly“ (s. 213), vlastní analýze by prospělo, kdyby se vliv subkulturní kolonizace mnohem více demonstroval. Větší pozornost by si zasloužilo podrobnější určení aktéra subkulturní kolonizace. Sám autor sice mluví o hudebních subkulturách mládeže, ale z jeho analýzy vyplývá, že to byli spíše anarchisté či radikální levice, přičemž hudební subkultury mládeže a tyto politické proudy jsou v textu chápány jako na sobě nezávislé (i kdyby jen relativně).

Vedle empirického poznání se nachází to teoretické. Závěrem úvodní kapitoly autoři deklarují, že jejich ambicí bylo „sestavit knihu z kapitol, které ukážou námi identifikované podoby politizace v plastické interakci s různými subkulturními scénami, tak aby (sic) zároveň skládaly (nutně nekompletní) společnou mozaiku a zároveň fungovaly jako příspěvky k

tématům, které si zvolily“ (s. 59). Problémem, jenž tuto ambici poněkud sráží, je nejasnost v otázce, čím přesně jednotlivé studie (s výjimkou té Slačákové a zčásti i Kolářové a Oravcové a s ohledem na subkulturní kolonizaci snad i té Novákové) přispívají k rozvoji teorie hudebních subkultur mládeže. Asi nejlepším příkladem je zde Kuříkova kapitola, jež má charakter spíše literární eseje (srov. v kontextu hip hopu např. Wallace a Foster 2013) než sociálně-vědní studie. Pokud by se jednalo o příspěvek k poznání toho, jak hudební subkultury mládeže přispívají k oživení „nonkonformní dimenze“ (s. 385), bylo by žádoucí dosavadní studium tohoto fenoménu popsat a vlastní studii v tomto kontextu explicitně zakotvit.

Teoretické poznatky, které by mohlo přinést větší využívání analytického rámce v případových studiích, by mohly být využity také při formulaci rámce samotného. Například by mohly napomoci zostřit hranice mezi politizací každodenního života a politizací vnitřní dynamiky, ale i politizací subkulturním stylem. Typicky při četbě kapitoly Kumové jsem jen obtížně rozlišoval, kde se jedná o politizaci každodenního života a kde o politizaci vnitřní dynamiky. Přitom se zdá, že to nejsem pouze já, kdo se složitě orientuje mezi jednotlivými dimenzemi. V závěrečné kapitole spojují autoři studii Kolářové a Oravcové s politizací každodenního života (s. 358), byť v úvodu (s. 58–59) i samotném textu studie je explicitně spojována pouze s politizací vnitřní dynamiky. Potenciál má i zpřesnění hranic mezi politikou a nepolitickou (či depolitizovanou) sférou.

Za hranice subkulturního psaní

Členové autorského kolektivu mohou mít zázemí v různých sociálně-vědních disciplínách, ale spojuje je používání kvalitativních výzkumných metod a orientace na „zkoumání subkultur mnohem více ‚zevnitř‘ a z nich samotných“ (s. 375), a to zpravidla z pozice jejich bývalých či současných členů. Perspektivu tzv. insider research lze ovšem považovat za příznačnou nejen pro studie obsažené v recenzované knize, ale pro „nový“ přístup ke studiu subkultur mládeže v českém prostředí obecně. Následující kritika limitů této perspektivy se tak dotýká širšího trendu, což snad ospravedlňuje její rozpracování v tomto textu, které je vystavěno na konceptuálním rozlišení akademického a subkulturního psaní.

Subkulturní psaní označuje takový způsob literárního zpracování tématu, jenž primárně čerpá ze znalostí nabytých během účasti na subkulturním životě z pozice člena určité subkultury nebo subkultur (na základě sebeidentifikace), ale i zainteresovaného pozorovatele, jenž se za jejich člena nutně sám nepovažuje. Naopak akademické psaní je založeno na analýze dat vytvořených v rámci výzkumného projektu. Ať už je autor členem zkoumané subkultury, anebo ne, získávání dat a jejich analýza je motivováno záměrem naplnit cíl určitého projektu, k čemuž se používají více či méně kodifikované výzkumné metody a celý proces je podroben soustavné reflexi jejich používání. Jinými slovy, autoři obou typů produkce textů mohou být považováni za experty na popisovanou problematiku, liší se ale z hlediska práce s informacemi, cíle, jehož chtějí psaním a zveřejněním textu dosáhnout, jakož i konvencemi vlastním médiím, pro který je text psán a které je tedy nutno při psaní zohlednit. Nicméně ten hlavní rozdíl mezi akademickým a subkulturním psaním spočívá v míře, v jaké reprodukuje subkulturní ideologii či mytologii, a to se všemi performativními účinky, které převyprávění zakladatelských i jiných mýtů konkrétních subkultur má.

Typickým příkladem reprodukce subkulturní ideologie je přejímání líčení historie

jednotlivých subkultur sociálními vědci od jejich subkulturních expertů. To v zásadě znamená upřednostňování narativů subkulturních elit, případně jejich částí, na úkor těch členů subkultur, jejichž hlas v jejich prostředí není buď slyšet, anebo má jen minimální váhu, co se týče utváření veřejného mínění uvnitř subkultur. Akademické psaní naopak tuto mocenskou asymetrii, která je samozřejmě přítomna v každém narativu, problematizuje a případně se pokouší konfrontovat dominantní narativy prostřednictvím těch marginalizovaných, rekonstruovatelných například prostřednictvím rozhovorů s nedominantními účastníky subkultur. Příkladem akademického psaní může být publikace *In Graffiti We Trust* (Overstreet 2006) zpochybňující etablovaný pragocentrismus při prezentování historie české graffiti a hiphopové subkultury (viz např. Walach 2010: 48–52; Smolík 2010: 198–205 a za všechny bakalářské či diplomové práce třeba Sedláčková 2014: 41–46 nebo Sumec 2016: 9–10) poukazem na počátky českého graffiti v Ostravě a okolí.

Reprodukce subkulturní ideologie je pochopitelně problémem zvláště v případě sociálních vědců, kteří odhalování symbolické i materiální dominance či přímo její zpochybňování povýšili na jedno z hlavních kritérií posuzování validity sociálně-vědních studií (srov. např. Cho a Trent 2006). Vzhledem k tomu, že ve výzkumu subkultur se problém ideologické reprodukce týká především insiderů, kteří vystupují v roli akademiků píšících o „svých“ subkulturách, může být povaha tohoto problému specifikována pomocí protikladu *going native* a *going academic*.

Going native vyjadřuje obavu ze splynutí výzkumníka se studovaným sociokulturním milieum, což hrozí nemožností dosažení objektivního poznání. Svůj původ má tato obava adresovaná prvním antropologům využívajícím při svém bádání techniku zúčastněného pozorování v kolonialistickém diskurzu a jeho klíčové binární opozici nadřazené evropské/západní civilizace a podřízeného domorodého společenství. Její dozvuky můžeme nicméně pozorovat ještě dnes, byť ne již nutně v té samé rasistické podobě (Ashcroft, Griffiths, Tiffin 2008: 106; Okely 2012). Wacquant (2010: 119) v kontextu debat o významu *going native* v současné sociologii rází pojetí, podle něž nemusí být výzkumníkovo stání se součástí zkoumaného světa negativní za předpokladu, že se z tohoto světa „vrátí jako sociolog“. To mimo jiné znamená, že se pokusí svou zkušenost z terénního výzkumu objektivizovat a předmět svého výzkumu bude konstruovat místo toho, aby se jím nechal „naivně pohltit“ (tamtéž) a nechat jím konstruovat sebe sama.

Zatímco tedy *going native* odkazuje k proměně výzkumníka na člena studované skupiny, *going academic* reflektuje opačnou posloupnost. Míru této proměny ze člena studované skupiny na výzkumníka přitom můžeme měřit schopností nenechat se subkulturní ideologií pohltit a neuvědomovaně ji reprodukovat, ale naopak tuto ideologii reflektovat a nejlépe i analyzovat. Rozdíl mezi subkulturním a akademickým psaním tedy nutně nesouvisí se statutem autora, ale právě s mírou, v jaké je výše uvedená schopnost v konkrétní studii patrná. Čím více z textu promlouvá subkulturní ideologie, tím méně se jedná o akademické psaní.

V recenzované knize se subkulturní psaní projevuje různými způsoby. Na úrovni jednotlivých tvrzení to může být třeba Novákovo přesvědčení, že policie vyklidila squat v Hálkově ulici „bez svolení majitele, a aniž by vůbec věděla, komu dům patří“ (s. 252), nebo naznačování, že to bylo právě angažmá squatterů z Kliniky ve prospěch uprchlíků v době tzv. migrační krize, co rozhodlo o vypovězení smlouvy Úřadem pro zastupování státu ve věcech majetkových (s. 257–258, 262–263). Jak autor k těmto závěrům dospěl, to se bohužel

z textu nedozvíme. Podobně se lze ptát v případě tvrzení, že „v subkulturách mládeže (...) i nadále početně převažují muži, s čímž souvisí utváření hodnot jednotlivých uskupení“ (s. 307), zveřejněné v kapitole „Gender a subkultury: prosazování žen v punku a hip hopu“. Pokud ke složení subkultur mládeže existují výzkumy anebo to autorky samy počítaly, bylo by v každém případě vhodné doložit, čím mají toto tvrzení podloženo. Totéž se týká závěru, že ženy, které se v subkulturách neprojevují aktivně jako muži, jsou chápány „především jako přítelkyně subkulturních mužů a/nebo sexuální objekty“ (s. 326). Aniž bych chtěl svou subkulturní zkušenost jakkoli zobecňovat, pro mě řada žen v hip hopu, na němž jsem participoval, byla především kamarádkami.

Vedle nedokládání tvrzení zdroji se však subkulturní psaní manifestuje také na úrovni výzkumného designu a metodologie. Ilustrovat to lze na Charvátově studii, jejíž přínosnost se zdá být limitována tím, že bere dělení skinheadské subkultury na rasistickou, antirasistickou a nerasistickou frakci jako dané, což v konečném důsledku vede k nepřiliš překvapivým, až tautologickým závěrům. To, že jednou ze štěpných linií skinheadské subkultury, je postoj k rasismu (s. 109–110), se vzhledem ke zkoumání rasistických, antirasistických a nerasistických kapel rozumí samo sebou. A příliš mnoho na tom nemění ani to, že rasismus samotný bývá jednou vnímán jako politický, podruhé morální problém. Podobně identifikování jednotlivých pozic ve vztah k rasismu a politice v širokém smyslu se zdá být až příliš poplatné vnitřnímu sebeporozumění zkoumaných aktérů, byť v tomto ohledu je ve shodě se Stejskalovou (2011) poukazováno na to, že toto porozumění může být problematické – když údajně apolitictví skinheadi vyjadřují zřetelné politické (a rasistické) názory.

Z metodologického hlediska koresponduje s výše uvedeným absence jakékoli zmínky toho, jak autor 31 skinheadských kapel, jejichž písňové texty především analyzoval, přiřadil k jednotlivým frakcím. Vzhledem k tomu, že sám postoj k rasismu nepatřil mezi kritéria výběru kapel do vzorku (s. 71), musel být tento krok logicky v rámci analýzy proveden. Tomu by napovídalo také to, že postoj k rasismu spadá pod kategorii „politika“ spolu s postojem k politickým ideologiím, včetně odmítání politiků či politiky jako takové. Tato a další čtyři kategorie přitom samy vzešly z analýzy textů. Ať už však Charvát z existence skinheadských frakcí a příslušnosti hudebních skupin k nim vycházel, anebo ji teprve určoval na základě analýzy dat, je potřeba tento proces osvětlit. Jinak to působí jako nereflektovaný rozpor, o kterém lze předpokládat, že nakonec vyústil v problematickou povahu části hlavních závěrů.

Ve Slačálkové případové studii je možné nalézt příklady obou výše uvedených rovin reprodukce subkulturní ideologie, ale patrně vystupuje také z jeho závěrečné interpretace. Co se tvrzení týče, dozvídáme se od autora, že „namísto očekávané radikalizace vedla policejní represe (během festivalu Czechtek v roce 2005, moje pozn.) spíše k volební podpoře pravicových stran (s. 291). Autor sice v tomto ohledu podkládá svůj závěr citací jednoho z účastníků rozhovoru, ale i v jeho případě se nabízí otázka, jak přesně to ví, koho freeteknaři volili či volí? Cožpak se na toto téma realizovalo výběrové šetření, které jediné umožňuje tuto otázku zodpovědět s nárokem na status faktu, který výše uvedená citace implikuje? V případě metodologie by bylo žádoucí doplnit informaci o tom, jak autor postupoval při vlastní analýze datového souboru, který jenom v souvislosti s Czechtekem v roce 2005 čítal nejméně několik tisíc mediálních zmínek (s. 287). Byla analyzována všechna mediální sdělení, nebo jen některá? A pokud jen některá, jak byla vybrána z celkového souboru? A má tento způsob výběru potenciální limity vzhledem k identifikovaným atributům dvou morálních panik (proti technařům na jedné straně, proti Paroubkově vládě na straně druhé)?

V interpretaci dopadů těchto morálních panik na subkulturu samotnou využívá Slačálek koncept dočasných autonomních zón, jenž mimochodem sám jeho autor Hakim Bey použil k porozumění charakteru freeteknařské (rave) party. Koncept reaguje na výsostně politickou otázku: co dělat? po pocitovaném krachu velkých emancipačních utopií. Ne změna světa, ale vytváření „prostorů odlišných vztahů, extatické blízkosti a překonání běžných norem“ (s. 273), jejichž unikání pohledu a tím pádem i kontrole dominantní společnosti může být vždy jen dočasné. S ohledem na ony dopady na Czechtek coby dočasnou autonomní zónu pak Slačálek konstatuje:

„Říká-li Hakim Bey, že autonomní zóna prohrává v momentě, kdy je spatřena, může to znít jako romantická nadsázka. Pro příběh Czechteku to ale působí spíše jako adekvátní popis: reprezentace proměňují subkulturní událost, důsledky masivní reprezentace ji ničí dokonce i v případě zdánlivého vítězství“ (s. 293).

Tato interpretace je opět ilustrována názory samotnými příslušníky subkultury, s nimiž autor vedl rozhovory. Nejen pro ně, ale nejspíše i pro autora, jenž se s freeteknem identifikoval (srov. Slačálek 2011: 86–87), v důsledku politizování represivní mocí ztratil Czechtek „část svého romantického kouzla“ (s. 293). Avšak v důsledku nejen této politizace. Ztrátu kouzla jenom posílil následný kompromis mezi freeteknaři v podobě pronájmu pozemku ministerstva obrany ke konání Czechteku v roce 2006 a masového zájmu o něj, a to v takové míře, že se již od té doby žádný festival toho jména neuskutečnil.

Nabízí se tedy i jiná interpretace. Nahlédneme-li na popsany vývoj po roce 2005 prostřednictvím chápání hudebních subkultur jako kultur určitého vkusu stojícího v opozici vůči mainstreamu (Thornton 1995), můžeme rozhodnutí pořadatelů vnímat nejen jako „očistný řez“, jímž se subkultura brání před „deformující mediální pozorností a společenských očekávání“ (s. 295), ale také jako projev hegemonie subkulturní elity, jejíž vkus uráží přítomnost většího množství těch, kteří „neví, o čem to je“.

Právě na rozhovorech s příslušníky elity (členové předních soundsystémů, organizátoři veřejných akcí, tvůrci fireshow aj.) je totiž Slačálkova analýza vystavěna, což sám jako určité omezení při vyvozování závěrů o zkoumané subkultuře jako celku reflektuje ve své předchozí, na freetekno zaměřené studii (Slačálek 2011: 85–86). Na Czechtek v roce 2006 existovaly totiž i jiné reakce. Když jsem si Slačálkovu kapitolu z recenzované monografie četl, vzpomněl jsme si na svého souseda z havířovského sídliště, kterého jsem měl již dlouho před rokem 2006 zaškatulkovaného jako „teknaře“. Ten po posledním Czechteku žádnou újmu plynoucí z proměny tohoto festivalu nepocítoval, namísto toho mi říkal, že to bylo právě pro velký počet návštěvníků (a také velké množství jím zkonsumovaných drog) úžasné. Jednalo se o krátký rozhovor, možná kdybychom se bavili déle, tak by zmínil i nějaká negativa. Přinejmenším však nelze vyloučit, že někteří freeteknaři, nacházející se mimo elitu a pocházející z periferií České republiky, mohli na politizaci reagovat úplně jinak. Uznáváme-li, že subkultury netvoří pouze jejich členové s relativně velkým objemem subkulturního kapitálu a jeho patřičnou strukturou, bylo by vhodné tuto možnost alespoň vzít v potaz. Slačálek to ovšem ve své kapitole nedělá, čímž se sám může podílet na reprodukci mýtu subkultury jako homogenního (kolektivního) aktéra.

V tomto světle lze pak číst i autorovu kritiku výzkumné orientace založené na subkulturním kapitálu. Její těžiště se nachází v představě, že se tento koncept „soustředí na

jedince (soupeřící mezi sebou o sociální moc, respekt a uznání), a ne na to, co pro něj činí subkulturu atraktivní“ (s. 297–298). Pokud bude tento koncept hlavním nástrojem analýzy subkultur, pokračuje Slačálek, „může to snadno způsobit fatální míjení s předmětem výzkumu“ (s. 298), jímž je právě to, proč jsou subkultury pro své členy tolik atraktivní, a sice „zakoušená realita komunity“ (s. 297) a schopnost jednat jako kolektivní aktér. Stát se samozřejmě může cokoli, ale vinit z toho koncept subkulturního kapitálu, který podle jeho autorky existuje pouze díky opozici klubových kultur (či hudebních subkultur) vůči mainstreamu (Thornton 1995: 17), se zdá být příliš fatalistické. Představa subkulturní pospolitosti není zkrátka ničím, co by bylo tomuto konceptu cizí; pospolitost je v něm již zahrnuta jako nutný předpoklad. Jestli se však tomuto aspektu budou věnovat sami výzkumníci, to je věc druhá.

Zdali za výše uvedenými nedostatky ovšem skutečně stojí vliv subkulturního psaní, to pochopitelně nevím. Možná to byla pouze nepozornost autorů (u práce se zdroji) nebo vědomé rozhodnutí (u Slačákovy interpretace) anebo něco úplně jiného. I tak věřím, že rozlišení subkulturního a akademického psaní může přispět k větší sebereflexi, jež je obzvláště v případě zastávání perspektivy insider research důležitá.

Kriminalizace subkultur mládeže?

Rozlišování „starého“ politologického a „nového“ multidisciplinárního přístupu představuje jeden z možných náhledů na historii vývoje českého výzkumu mládežnických subkultur. V této recenzi jej přejímám od autorů recenzované monografie, ale nikoli bezvýhradně. Jedním z jeho aspektů, vůči kterým je podle mého názoru třeba přistupovat kritičtěji, je ztotožnění „starého“ přístupu s kriminalizací některých hudebních subkultur mládeže.

Podle Kuříka, Slačálka a Charváta svědčí o tomto „politologicko-policejním“ rozměru řada publikací brněnské politologie (např. Mareš 2003; Mareš, Smolík a Suchánek 2004; Smolík 2010, ale též Smolík 2006), které využíváním tzv. teorie extremismu dělají z hudebních subkultur mládeže přinejmenším „sprosté podezřelé“ (srov. Slačálek 2011: 86). Pokud je politický extremismus chápán na způsob antiteze liberální demokracie, potom hudební subkultury mládeže zkoumané či spíše posuzované teorií extremismu vždy lavírují na hraně zákonnosti. Úkolem výzkumníka přijímajícího extremistickou optiku je toto lavírování změřit a tím zhodnotit nebezpečnost sledovaných subkultur. Slovy samotných autorů:

„Teoretik extremismu nahlíží politizaci subkultur ve smyslu rizika šíření nebezpečných (čti protiústavních) ideologií a násilných prvků v rámci subkultur a jejich prostřednictvím. Tuto nebezpečnost je třeba v nich jen odhalit“ (Kuřík, Slačálek a Charvát 2018: 787).

Autorům je třeba dát za pravdu, že teorie extremismu či obecně koncept politického extremismu nejsou jedinou a už vůbec ne neproblematickou perspektivou, kterou lze ve výzkumu hudebních subkultur mládeže zaujmout. Pokud ji někdo zastává, má si být vědom všech důsledků, které toto rozhodnutí má (srov. Krčál 2012, 2016; Nociar 2015). Ostatně samotnými brněnskými politology nezůstala tato rovina náležitě do problematiky výzkumné etiky nereflektována. Například Smolík (2010: 15) se vůči kriminalizaci vymezil, když napsal, že jeho monografie *Subkultura mládeže: uvedení do problematiky* „v žádném případě nemá jakkoli

a priori kriminalizovat žádnou z popisovaných subkultur mládeže“. Podobně Mareš (2010: 181) ve své recenzi citované Smolíkovy publikace uvedl, že je vhodné, aby se na subkultury nahlíželo nejen „z kriminologického hlediska“. Přesnější by ovšem bylo zůstat u kriminalizace, neboť kriminologické hledisko nelze omezit na aplikaci teorie extremismu, ačkoli i v prostředí české kriminologie dominuje právě tento přístup (viz Kolektiv autorů 1997; Holas 2013), jakkoli okrajovým zde výzkum hudebních subkultur mládeže je.

Ne všichni však Smolíkovo stanovisko akceptovali. Slačálek (2011: 86) charakterizoval pozici tohoto nepochybně nejvýraznějšího představitele subkulturního výzkumu na katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, jenž zde během svého působení dlouho vyučoval kurz Rizikové subkultury mládeže v rámci oboru bezpečnostních a strategických studií, jako pozici „hodného policajta“. Navzdory výše uvedené proklamaci nelze považovat Smolíkův přístup za „nehodnotící“, respektive nespojující subkultury a priori se „sociálně patologickými jevy a rizikovou mládeží“ (Lojdová 2010: 130), protože „jeho permissivní a kvazitolerantní názory... nic nemění na jeho v zásadě policejní epistemologii – tedy na tom, že jeho základní mřížkou je ‚vztah subkultura vs. společnost, resp. dominantní kultura‘ [Smolík 2006] a potažmo rizika, která subkultura pro společnost může představovat“ (Slačálek 2011: 86).

Ať tak či onak, Kuříkova, Slačálkova a Charvátova kritika otevírá důležité téma nejen v kontextu výzkumné etiky, tedy otázky, do jaké míry, pokud vůbec, je zkoumání nebezpečnosti subkultur mládeže legitimní. Podstatný je též kontext metodologický. Pro kriminology je recenzovaná monografie významná mimo jiné právě proto, že naznačuje možné směry dalšího výzkumu v případě kriminalizace, která nakonec nepředstavuje nic jiného než to, co autoři rozebírají pod hlavičkou politizace represivní mocí. Směr imanentní kritiky se orientuje na vnitřní rozpory diskurzu extremismu, v jejichž důsledku jej lze považovat za analyticky nepřilíš hodnotný nástroj poznávání sociální reality. Praxeologický směr naopak tuto debatu překračuje a spíše se soustředí na performativní účinky diskurzu extremismu, tedy na to, jak teoretikové extremismu utvářejí sociální realitu a co označení někoho za extremistu obnáší nejen z hlediska bezpečnostních složek státu, médií či škol, ale také těch takto označených (s. 30–31).

Jen škoda že se tímto návrhem více neřídili sami autoři. Označují-li práce Smolíka či Mareše za „kriminalizující“ či „politologicko-policejní“, určitě by bylo žádoucí hlouběji prozkoumat, jakým způsobem byla tato aktivita realizována a k čemu reálně vedla. Charvátovo zjištění, že reakce na politizaci represivní mocí prostřednictvím extremismu se v textech skinheadských kapel vůbec neprojevila (s. 78), vyvolává nejen otázku, jestli by širším využitím jiných technik získávání dat nebylo zjištěno něco jiného, ale také zda nebyl vliv diskurzu extremismu nakonec mnohem důležitější na úrovni státního bezpečnostního aparátu. K otestování této hypotézy by však byl zapotřebí samostatný výzkum. Snad se jej někteří kriminologové brzy zhostí.

Závěr

Monografie Mikrofon je naše bomba vznikla na základě snahy o prozkoumání politiky či spíše politizace hudebních subkultur mládeže. Jako taková obsahuje nejen velmi teoreticky cennou úvodní kapitolu, která formuluje analytický rámec uplatnitelný při jejich výzkumu, ale též

několik faktograficky zajímavých případových studií. V recenzi jsem se spíše než na její závěry zaměřil na čtyři problematické body. Tím prvním je nedostatečná či zcela absentující konceptualizace politizace a politiky. Zatímco autoři předpokládají dynamiku politizace a depolitizace, tedy různé stavy či oblasti, které určité téma či projev činí politickým nebo nepolitickým, již však neuvádějí, co přesně si pod těmito pojmy sami představují. Definování politiky by mohlo ještě více zpřesnit analytický aparát tím, že by poukázalo, co mají jednotlivé dimenze politizace společného, respektive čím se odlišují od toho nepolitického či depolitizovaného.

Omezené propojení teorie s empirickou analýzou je patrné v jednotlivých případových studiích. Někteří autoři pak s analytickým rámcem představeným v úvodu nepracují vůbec. To je škoda nejen z hlediska možnosti prohlubovat samotnou analýzu, kterou ve svých studiích provádějí, ale také to dost snižuje orientaci čtenáře příslušných kapitol v tom smyslu, že leckdy nemá přehled, o jakou rovinu politizace zrovna v dané pasáži jde. Spolu s tím jsem se dotkl problému, kdy u některých studií není zřejmé, jak přispívají k teorii hudebních subkultur mládeže, jakkoli je popisovaná látka i analýza zajímavá.

Třetím bodem jsou přetrvávající projevy subkulturního psaní v případových studiích. Subkulturní psaní se od toho akademického liší v různých ohledech, klíčovým je však míra reprodukce subkulturní ideologie, což se týká především těch autorů, kteří pocházejí ze zkoumaných subkultur anebo se mezi jejich aktivní členy nadále počítají. Ať už se subkulturní psaní projevuje na úrovni jednotlivých tvrzení, ve výzkumném designu či metodologii, anebo interpretace, jedná se o určité limity, jejichž reflexi by bylo možné docílit kvalitnějšího analytického zpracování zvoleného tématu.

Etická a metodologická problematika souvisí s rozlišováním kriminalizujícího a nekriminalizujícího přístupu k výzkumu hudebních subkultur mládeže autory recenzované monografie. Toto téma považuji za důležité nejen s ohledem na vlastní sebereflexi, protože mezi „policejní politology“ (s. 369) jsem se nepochybně zařadil i já sám, když jsem psal o perspektivách „krajně pravicového hip-hopu“ (Walach 2010). Důležité je také proto, že sociální vědce nabádá k vyšší míře citlivosti ve vztahu k účelu i provedení svých výzkumů a otevírá výzkumná témata, která byla dosud v zásadě přehlížena. V kontextu kriminologie se jedná především o politický extremismus ve smyslu nikoli analytického konceptu, nýbrž politického diskurzu, který přetváří sociální vztahy, a jako takový může mít specifické důsledky pro činnost státního aparátu, ale i s extremismem spojovaných subkultur samotných.

Přes tyto nedostatky považuji recenzovanou knihu za hodnotný příspěvek k teorii výzkumu hudebních subkultur mládeže, a sice nejen v českém kontextu, kde je výzkum hudebních subkultur mládeže stále poměrně limitovaný, ale také v kontextu mezinárodním. Představený analytický rámec má potenciál stát se milníkem v oblasti výzkumu politiky v dané oblasti.

Literatura

Ashcroft, B., Griffiths, G. a Tiffin, H. (2008). *Post-Colonial Studies. The Key Concepts*. Second Edition. London: Routledge.

Cho, J. a Trent, A. (2006). „Validity in Qualitative Research Revisited.“ *Qualitative Research*, 6(3), 319–340.

- Císař, O. & Koubek, M. (2012). „Include ‘em all?’ Culture, politics and a local hardcore/punk scene in the Czech Republic.“ *Poetics: Journal of Empirical Research on Literature, the Media and the Arts*, 40(1), 1–21.
- Daniel, O. (2016). *Násilím proti „novému biedermeieru“: subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Hebdige, D. (2012). *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin/Volvox Globator.
- Holas, J. (2013). *Politický radikalismus a mládež*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Kolářová, M. (ed.) (2011). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolektiv autorů. (1996). *Extremismus mládeže v České republice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Koura, P. (2016). *Swingaři a potápky v protektorátní noci: česká swingová mládež a její horečej svět*. Praha: Academia.
- Krčál, P. (2012). „Pravicový extremismus jako zdroj penalní legitimacy.“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 10(1), 72–104.
- Krčál, P. (2016). „Politický extremismus a radikalismus jako jedny z referenčních bodů státních aparátů na úrovni diskurzivní produkce.“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 14(1), 92–137.
- Kupka, P. (2008). „Úvod do studia subkultur mládeže v Bělorusku – konceptuální východiska výzkumu.“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 6(1), 55–69.
- Kupka, P., Laryš, M. a Smolík, J. (2009). *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kuřík, B., Slačálek, O. a Charvát, J. (2018). „Roviny politizace ve výzkumu hudebních subkultur mládeže.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 54(5), 781–803.
- Lojdová, K. (2010). „Recenze: SMOLÍK, Josef. Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 281 s. ISBN 9788024729077.“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 8(2), 130–133.
- Mareš, M. (2003). *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal.
- Mareš, M. (2010). „Potřebná kniha o subkulturách mládeže.“ *Studia paedagogica*, 15(2), 181–185.
- Mareš, M., Smolík, J. a Suchánek, M. (2004). *Fotbaloví chuligáni: evropská dimenze subkultury*. Brno: Barrister & Principal.
- Nociar, T. (2015). „Politológ ako lekár, psychiatér a ideologický štátny aparát: kritický pohľad na problematické aspekty terminológie politickej krajnosti.“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 13(1), 49–92.

- Novotná, H. a Heřmanský, M. (2014). „Shared Enemies, Shared Friends: the Relational Character of Subcultural Ideology in the Case of Czech Punks and Skinheads. *In The Subcultures Network (eds.). Fight Back: Punk, Politics and Resistance* (pp. 170–185). Manchester: Manchester University Press.
- Okely, J. (2012). *Anthropological Practice. Fieldwork and the Ethnographic Method*. London: Berg.
- Overstreet, M. (2006). *In Graffiti We Trust*. Praha: Mladá fronta.
- Sedláčková, M. (2014). *Graffiti a Street Art – vznik a vývoj umění ulice*. Bakalářská práce. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- Slačálek, O. (2011). „České freetekno – pohyblivé prostory autonomie?“ In M. Kolářová (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice* (pp. 83–122). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Smolík, J. (2006). „Extremismus subkultur mládeže?“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 4(1), 47–60.
- Smolík, J. (2010). *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada Publishing.
- Stejskalová, P. (2011). „Subkultura skinheads – kam až došly těžké boty.“ In M. Kolářová (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice* (pp. 159–200). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Sumec, A. (2016). *Hugo Toxxx: rap a princip DIY*. Bakalářská práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Thornton, S. (1995). *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Cambridge: Polity.
- Wacquant, L. (2009). „The Body, the Ghetto, and the Penal State.“ *Qualitative Sociology*, 32(1), 101–129.
- Walach, V. (2010). „Perspektivy krajně pravicového hip-hopu v Česku.“ *REXTER: časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*, 8(1), 41–72.
- Wallace, D. F. a Costello, M. (2013). *Signifying Rappers*. London: Penguin Books.